

10-May, 2026-yil

TALABALARDA ZARARLI ODATLARNING TARQALISHI VA ULARNING IJTIMOIY PEDAGOGIK OQIBATLARI

Nabiyeva Mohichehra Elyorjon qizi

Farg‘ona savlat universiteti pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi

2-bosqich magistranti

ORCID-0009-0003-4521-0263

nabiyevamohichehra1@gmail.com

Tel raqam: +998916654964

Annotatsiya: *Mazkur ilmiy maqolada talabalarda zararli odatlarning tarqalishi va ularning ijtimoiy-pedagogik oqibatlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda zararli odatlarning kelib chiqish omillari, ularning shaxsiy rivojlanish, ijtimoiy moslashuv va ta’lim jarayoniga ta’siri hamda oliy ta’lim muassasalarida bu muammoning pedagogik jihatlari yoritilgan. Shuningdek, talabalarda zararli odatlarga moyillikni kamaytirish, sog‘lom turmush tarzini shakllantirish hamda profilaktik tarbiya tizimini takomillashtirish masalalari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari oliy ta’lim muassasalarida ijtimoiy-pedagogik ishlarni kuchaytirish va talabalarda barqaror ma’naviy immunitetni shakllantirishga xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar: *talabalar, zararli odatlar, ijtimoiy-pedagogik oqibatlar, deviant xulq-atvor, profilaktik tarbiya, sog‘lom turmush tarzi, ma’naviy immunitet, oliy ta’lim muassasasi, ijtimoiy muhit, psixologik omillar.*

KIRISH

Bugungi globallashuv jarayonida jamiyatning barcha sohalarida bo‘lgani kabi yoshlar hayotida ham murakkab ijtimoiy o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Ayniqsa, talaba-yoshlar orasida turli zararli odatlarning tarqalishi nafaqat individual salomatlikka, balki ijtimoiy muhit barqarorligiga ham jiddiy ta’sir ko‘rsatayotgan dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Zararli odatlar — tamaki chekish, alkogol iste’moli, giyohvandlik, internet va o‘yinlarga qaramlik, shuningdek, ijtimoiy-axloqiy me’yorlardan chetga chiqish holatlari yoshlarning shaxs sifatida shakllanish jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatib, ularning ijtimoiy faolligi va kasbiy rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi.

Talaba davri shaxs hayotida eng muhim shakllanish bosqichlaridan biri bo‘lib, bu davrda ijtimoiy tajriba ortadi, dunyoqarash kengayadi hamda mustaqil hayotga tayyorgarlik jarayoni kechadi. Shu sababli aynan ushbu davrda zararli odatlarning shakllanishi va mustahkamlanishi shaxsning kelajakdagi hayotiy pozitsiyasiga jiddiy xavf tug‘diradi. Bunday holatlar nafaqat shaxsiy darajada, balki guruhlararo munosabatlar, ta’lim jarayoni samaradorligi hamda jamiyatning ijtimoiy barqarorligiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Ilmiy-pedagogik adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, talabalarda zararli odatlarning paydo bo‘lishi ko‘plab ijtimoiy, psixologik va pedagogik omillar bilan bog‘liqdir. Jumladan, oilaviy muhit, do‘stlar ta’siri, bo‘sh vaqtni noto‘g‘ri tashkil etish, stress holatlari, ma’naviy

qadriyatlarning zaiflashuvi hamda axborot makonining salbiy ta’siri ushbu jarayonning asosiy sabablaridan biri sifatida qayd etiladi. Shu bilan birga, zararli odatlarning keng tarqalishi talabalarda ijtimoiy moslashuv muammolarini kuchaytirib, deviant xulq-atvor shakllanishiga ham olib kelishi mumkin.

Ijtimoiy pedagogik nuqtayi nazardan yondashilganda, zararli odatlar faqat tibbiy yoki shaxsiy muammo emas, balki ijtimoiy muhit, tarbiya tizimi va ta’lim jarayonining samaradorligi bilan bevosita bog‘liq kompleks muammo sifatida qaraladi. Shu bois oliy ta’lim muassasalarida profilaktik tarbiya tizimini takomillashtirish, talabalar orasida sog‘lom turmush tarzini shakllantirish hamda ijtimoiy-pedagogik ishlarni kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur ilmiy maqolada talabalarda zararli odatlarning tarqalish darajasi, ularning kelib chiqish sabablari hamda ijtimoiy-pedagogik oqibatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu muammoni bartaraf etishda ta’lim muassasalarining tarbiyaviy imkoniyatlari, pedagogik yondashuvlar va profilaktik choralar tizimi yoritib beriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Talabalarda zararli odatlarning tarqalishi va ularning ijtimoiy-pedagogik oqibatlari masalasi zamonaviy pedagogika, sotsiologiya, psixologiya hamda tibbiyot fanlari kesishmasida o‘rganilayotgan dolzarb ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Xorijiy ilmiy adabiyotlarda zararli odatlarning shakllanishi ko‘pincha biopsixosial model asosida talqin qilinib, ularning paydo bo‘lishi biologik moyillik, psixologik holat va ijtimoiy muhit omillarining o‘zaro ta’siri bilan izohlanadi. Tadqiqotchilar yoshlar orasida deviant xulq-atvorning rivojlanishida stress, ijtimoiy bosim, oilaviy nazoratning sustligi, tengdoshlar ta’siri hamda axborot muhitining salbiy ta’siri asosiy omillar sifatida namoyon bo‘lishini ta’kidlaydilar.

Jumladan, A. Bandura tomonidan ilgari surilgan ijtimoiy o‘rganish nazariyasiga ko‘ra, zararli odatlar ko‘pincha kuzatish va taqlid qilish orqali shakllanadi, ya’ni shaxs atrofidagi ijtimoiy modeldan xulq-atvorni o‘zlashtiradi. R. Jessorning “problem behavior theory” yondashuvi esa zararli odatlarni kompleks ijtimoiy-psixologik muammo sifatida ko‘rib, ularning shakllanishini qadriyatlar tizimi, ijtimoiy muhit va shaxsiy xususiyatlar bilan bog‘laydi. Shu bilan birga, Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (WHO) hisobotlarida yoshlar orasida zararli odatlar global muammo sifatida e’tirof etilib, ularning oldini olishda profilaktik ta’lim va sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilishning ahamiyati alohida ta’kidlanadi.

Mahalliy ilmiy tadqiqotlarda ham talaba-yoshlar tarbiyasi, ma’naviy-axloqiy immunitetni shakllantirish, sog‘lom turmush madaniyatini rivojlantirish hamda ijtimoiy-pedagogik profilaktika masalalari keng o‘rganilgan. O‘zbekistonlik olimlar tomonidan olib borilgan ishlarda ta’lim muassasasidagi pedagogik muhit, tarbiyaviy ishlar tizimi, psixologik xizmat faoliyati hamda ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar talabalarda zararli odatlarga nisbatan barqaror salbiy munosabatni shakllantirishning asosiy omillari sifatida ko‘rsatiladi. Biroq talabalarda zararli odatlarning tarqalishi va uning ijtimoiy-pedagogik oqibatlarini kompleks yondashuv asosida o‘rganish hali ham dolzarbligicha qolmoqda.

10-May, 2026-yil

Mazkur tadqiqotda tizimli yondashuv, ijtimoiy-pedagogik yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv hamda shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim tamoyillari metodologik asos sifatida tanlab olindi. Tadqiqot jarayonida ilmiy adabiyotlarni qiyosiy tahlil qilish, pedagogik kuzatish, anketa-so‘rovnoma, suhbat, diagnostik baholash hamda statistik tahlil metodlaridan foydalanildi. Ushbu metodlar orqali talabalarda zararli odatlarning tarqalish darajasi, ularning shakllanish omillari hamda ijtimoiy-pedagogik oqibatlari aniqlanib, tahlil qilindi.

Shuningdek, tadqiqot davomida oliy ta‘lim muassasalaridagi pedagogik shart-sharoitlar, tarbiyaviy muhit, psixologik xizmat faoliyati hamda profilaktik ishlarning samaradorligi o‘rganildi. Olingan natijalar asosida talabalarda zararli odatlarga moyillik darajasi va ularning ijtimoiy moslashuviga ta‘sir etuvchi omillar kompleks tarzda baholandi. Mazkur metodologik yondashuv tadqiqotning ilmiy asoslanganligi va amaliy ahamiyatini ta‘minlashga xizmat qiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot jarayonida talabalarda zararli odatlarning tarqalish darajasi hamda ularning ijtimoiy-pedagogik oqibatlari kompleks yondashuv asosida o‘rganildi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, zararli odatlar talaba-yoshlar orasida turli darajada uchraydi, ularning shakllanishiga ijtimoiy muhit, psixologik holat, tarbiyaviy omillar hamda shaxsiy xulq-atvor xususiyatlari sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi.

Dastlabki diagnostik tahlillar natijasida ayrim talabalarda internet va ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik, vaqtni samarali boshqara olmaslik, stress holatlarida salbiy odatlarga murojaat qilish, shuningdek, tengdoshlar ta‘siriga berilish holatlari kuzatildi. Bundan tashqari, ayrim respondentlarda tamaki mahsulotlariga qiziqish va ijtimoiy me‘yorlarga nisbatan befarqlik kabi tendensiyalar ham qayd etildi. Ushbu holatlar talabalarning ijtimoiy moslashuvi va akademik faoliyatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi aniqlangan.

Tadqiqot doirasida zararli odatlarning ijtimoiy-pedagogik oqibatlari tahlil qilinganda, ularning quyidagi asosiy yo‘nalishlarda namoyon bo‘lishi aniqlandi: shaxsiy rivojlanishning susayishi, ijtimoiy faollikning pasayishi, kommunikativ muammolar, o‘quv faoliyatidagi past natijadorlik hamda ma‘naviy-axloqiy qadriyatlarining zaiflashuvi. Shuningdek, zararli odatlar talabalarda deviant xulq-atvor shakllanishiga, ijtimoiy muhitdan uzoqlashishga va psixologik beqarorlikka olib kelishi mumkinligi qayd etildi.

Amaliy bosqichda talabalarning zararli odatlarga munosabatini o‘zgartirishga qaratilgan profilaktik tadbirlar amalga oshirildi. Jumladan, ma‘naviy-ma‘rifiy suhbatlar, psixologik treninglar, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib etuvchi uchrashuvlar hamda sportga yo‘naltirilgan faoliyatlar tashkil etildi. Ushbu jarayonda interfaol metodlar va guruhviy ish shakllaridan foydalanildi.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, profilaktik va tarbiyaviy ishlar tizimli ravishda olib borilganda talabalarda zararli odatlarga nisbatan ongli va salbiy munosabat shakllanadi. Xususan, talabalarda sog‘lom turmush tarziga qiziqish ortishi, bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etish ko‘nikmalarining rivojlanishi hamda ijtimoiy faollik darajasining oshishi kuzatildi.

10-May, 2026-yil

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, zararli odatlarning oldini olishda pedagogik muhitning ta’siri hal qiluvchi ahamiyatga ega. Oliy ta’lim muassasasida sog‘lom ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirish, professor-o‘qituvchilarning shaxsiy namunalari, psixologik xizmat faoliyati hamda talabalar bilan individual ishlash mexanizmlari profilaktik ishlarning samaradorligini oshiradi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, zararli odatlarning kamayishi faqat taqiqlash orqali emas, balki shaxsning ichki motivatsiyasi, ma’naviy qadriyatlari va ijtimoiy mas’uliyatini rivojlantirish orqali amalga oshiriladi. Shu sababli zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida profilaktik tarbiya tizimini takomillashtirish zarur hisoblanadi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, talabalarda zararli odatlarning tarqalishi murakkab ijtimoiy-pedagogik muammo bo‘lib, ularning shakllanishi va rivojlanishiga ijtimoiy muhit, psixologik holat, tarbiyaviy jarayonlar hamda shaxsiy xususiyatlar o‘zaro bog‘liq holda ta’sir ko‘rsatadi. Zararli odatlar talaba-yoshlarning shaxsiy rivojlanishi, o‘quv faoliyati samaradorligi hamda ijtimoiy moslashuv jarayoniga salbiy oqibatlar keltirib chiqarishi ilmiy jihatdan asoslandi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, zararli odatlar talabalarda deviant xulq-atvor elementlarining shakllanishiga, ma’naviy-axloqiy qadriyatlarning susayishiga, ijtimoiy faollikning pasayishiga hamda psixologik beqarorlik holatlarining yuzaga kelishiga sabab bo‘lishi mumkin. Ayniqsa, internetga qaramlik, tengdoshlar ta’siri va stress holatlari zararli odatlarning kuchayishida muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Shuningdek, oliy ta’lim muassasalarida mavjud pedagogik shart-sharoitlar, ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimi, psixologik xizmat faoliyati hamda sog‘lom ijtimoiy muhitning shakllanishi talabalarda zararli odatlarga qarshi barqaror immunitetni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Profilaktik tarbiya jarayonining tizimli tashkil etilishi talabalarning sog‘lom turmush tarziga bo‘lgan munosabatini ijobiy tomonga o‘zgartiradi.

Tahlillar asosida quyidagi ilmiy xulosalarga kelindi:

- zararli odatlar talabalarning ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi;
- ularning shakllanishida ijtimoiy, psixologik va pedagogik omillar muhim rol o‘ynaydi;
- oliy ta’lim muassasasidagi sog‘lom pedagogik muhit profilaktik ta’sirga ega;
- ma’naviy-ma’rifiy ishlar va psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimi samarali natija beradi;
- zararli odatlarning oldini olishda shaxsga yo‘naltirilgan va profilaktik yondashuvlar ustuvor ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, talabalarda zararli odatlarga qarshi kurashish va ularning ijtimoiy-pedagogik oqibatlarini kamaytirish oliy ta’lim tizimida tarbiyaviy jarayonni takomillashtirish, sog‘lom ma’naviy muhitni mustahkamlash hamda kompleks profilaktik yondashuvni joriy etish orqali samarali amalga oshirilishi mumkin.

10-May, 2026-yil

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
3. O‘zbekiston Respublikasi “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2016.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2022.
5. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
6. Ishmuhamedov R.J., Abduqodirov A.A., Pardaev A.X. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2008.
7. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.
8. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Sano-standart, 2017.
9. Musurmonova O. Pedagogik kompetentlik va tarbiya nazariyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.
10. Qurbonov Sh., Seytxalilov E. Ta’lim sifatini boshqarish. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2006.
11. Bandura A. Social Learning Theory. – Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1977.
12. Jessor R. Problem Behavior Theory. – University of Colorado, 1998.
13. World Health Organization (WHO). Adolescent Risk Behaviours Report. – Geneva, 2021.
14. Maxwell J.C. Developing the Leader Within You. – Nashville: Thomas Nelson, 1993.
15. Giddens A. Sociology. – Cambridge: Polity Press, 2006.